

ПОНЯТТЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ НЕОСУДНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Берш А. Я.

Особливу стурбованість викликають у суспільства особи, які вчинили кримінальне правопорушення і за тих чи інших підстав потребують медичного втручання. Із метою поліпшення їхнього психічного стану, необхідності психіатричного лікування, а також запобігання вчинення ними нових суспільно небезпечних діянь, до осіб, які вчинили у стані неосудності або у стані обмеженої осудності суспільно небезпечні діяння, а також до осіб, які вчинили такі діяння у стані осудності, але до постановлення вироку або під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, застосовуються вищезазначені заходи.

Неодноразово зазначалося, що права людини - це найвища цінність суспільства. Головним обов'язком держави є їх захист, незважаючи на те, є людина здоровою чи хворою. Саме цим продиктовано передбачення заходів безпеки від учинення кримінального правопорушення особою, яка потребує вжиття заходів медичного характеру чи примусового лікування, практично у кожній цивілізованій державі.

У статті розглядаються поняття неосудності, правова природа, а також теоретичні основи вчення про неосудність у кримінальному праві. Категорія «неосудність» є категорією виключно кримінально-правовою та не зустрічається в інших галузях права. Неосудність не може ототожнюватися з психічним розладом, і не зводиться до простого переліку хворобливих станів психіки. Визначаються зміст та сутність медичного та юридичного критеріїв неосудності. Суть медичного критерію неосудності, що містить перелік видів психічних розладів, вимагає їх уточнення шляхом заміни на збірне поняття «психічний розлад», яке як медичний критерій неосудності цілком охоплює спектр захворювань, віднесений до цього критерію. Тому не має потреби перераховувати конкретні види психічних розладів. Специфічність медичного критерію полягає у тому, що він і може, і не може бути ознакою, що відрізняє осудність від неосудності, тому розмежування неосудності і осудності з медичного критерію не завжди буває можливим. Розмежування даних категорій завжди повинно спиратися на встановлення не лише медичного, а й юридичного критерію.

Ключові слова: неосудність, психічний розлад, примусові заходи медичного характеру, юридичний критерій, медичний критерій.

Bersh A. Ya. The concept and definition of legal insanity in criminal law

Of particular concern to society are those who have committed a crime and for one reason or another require medical intervention. In order to improve their mental state, the need for psychiatric treatment, as well as to prevent them from committing new socially dangerous acts, to persons who have committed socially dangerous acts in a state of insanity or in a state of limited sanity, as well as to persons who have committed such acts in a state of sanity, but before the verdict or while serving a sentence fell ill with a mental illness, the above measures are applied. It has been repeatedly stated that human rights are the highest value of society. The main duty of the state is to protect them, regardless of whether a person is healthy or sick. This dictates the provision of security measures against the commission of crimes by a person in need of medical measures or involuntary treatment, in almost every civilized state.

The article considers the concept of insanity, legal nature, as well as the theoretical foundations of the doctrine of insanity in criminal law. The category of "insanity" is a category of exclusively criminal law and is not found in other areas of law. Insanity can not be equated with a mental disorder, and is not reduced to a simple list of painful mental states. The content and essence of medical and legal criteria of insanity are determined. The essence of the medical criterion of insanity, which contains a list of types of mental disorders, requires clarification by replacing them with a collective term - "mental disorder", which as a medical criterion of insanity fully covers the range of diseases related to this criterion. Therefore, it is not necessary to list specific types of mental disorders. The specificity of the medical criterion is that it may or may not be a sign that distinguishes sanity from insanity, therefore, the distinction between insanity and sanity on the medical criterion is not always possible. The distinction between these categories should always be based on the establishment of not only medical but also legal criteria.

Key words: insanity, mental disorder, coercive measures of a medical nature, legal criterion, medical criterion.

Постановка проблеми та її актуальність.

У науці кримінального права вважається, що неосудність належить до мало вивчених і багато в чому дискусійних проблем [1, с. 32]. Від вирішення цієї проблеми залежить розуміння цілої низки взаємопов'язаних із нею категорій кримінального права, а також судової психіатрії, оскільки, як уже зазначалося, неосудність є комплексною проблемою і перебуває на стику відразу декількох наук.

Неосудні - це особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння у стані психічного розладу хронічного, тимчасового або іншого хворобливого стану психіки, унаслідок якого така особа не могла діяти свідомо або керувати своїми діями під час учинення суспільно небезпечного діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поняття та критерії неосудності в кримінальному праві досліджували багато вчених: Ю.М. Антонян, М.Н. Голоднюк, Е.В. Мищенко, Г.В. Назаренко, С.Я. Улицкий, В.М. Бурдин, М.М. Книга, Р.І. Міхеєв та ін.

Метою статті є визначення правової природи неосудності, розгляд медичного і юридичного критеріїв.

Виклад основного матеріалу.

Проблема неосудності займає особливе місце серед проблем, пов'язаних із застосуванням примусових заходів медичного характеру, виникає лише у зв'язку з учиненням суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом.

Право визнання особи осудною або неосудною належить лише суду. Справді, наукове розуміння неосудності визначає правильний підхід суддів до цієї складної проблеми у цілому і до вирішення конкретних справ про застосування примусових заходів медичного характеру.

Психічне захворювання може спричинити втрату людиною вольових і розумових здібностей, зникнення або зниження організуючої функції вищих відділів головного мозку. Тому неосудний незалежно від характеру, тяжкості вчиненого і наслідків, які настали, не може бути визнаний винним. У чинному законодавстві стосовно неосудних уживається термін «особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння». Однак деякі суди, встановивши неосудність особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, визнають її у своїх визначеннях винною та іменують «обвинуваченим», «підсудним», що є результатом неправильного розуміння неосудності.

Розлад душевної діяльності і неосудність - поняття органічно взаємопов'язані, але аж ніяк не

тотожні: зовсім не кожен психічно хворий, який учинив суспільно небезпечне діяння, може бути визнаний неосудним.

Неосудною у кримінальному праві в судовому порядку визнається особа, до якої, згідно із законом, за вчинене нею суспільно небезпечного діяння в силу наявного у неї хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, у порядку кримінального провадження можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Особа з психічним розладом - це така особа, яка через наявність у неї хвороби (психічного розладу) або хворобливого стану (недоумства або іншого хворобливого стану) і характеру вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує лікарняного утримання та лікування амбулаторно або в психіатричному стаціонарі. При цьому ще раз слід зазначити, що термін «неосудний» у кримінальному праві та кримінальному процесі за своїм обсягом та змістом вужчий, аніж поняття «особа з психічним розладом» («психічно хворий»). За правовою природою поняття «неосудний» юридичне, а не медичне. Неосудний перебуває поза сферою кримінальної відповідальності, натомість особа з психічним розладом, що не виключає осудності, підлягає кримінальній відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення і до неї, згідно із законом, можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Диференціація і реалізація кримінальної відповідальності, індивідуалізація покарання щодо осіб із психофізіологічними особливостями і психічними розладами, що не виключають осудності, - це вже питання іншого порядку, але не питання про осудність чи неосудність суб'єкта суспільно небезпечного діяння.

Кримінально-правова сутність неосудного полягає у тому, що він через наявність у нього психопатологічних (викликаних хворобою або хворобливим станом психіки) і збережених негативних соціально-психологічних і психопатологічних установок є носієм суспільної небезпеки, а самі його діяння за своїм характером являють серйозну небезпеку для суспільства у випадках, передбачених кримінальним законом.

Звідси і впливає завдання попередження суспільно небезпечних діянь неосудних кримінально-правовими засобами, передбаченими в самому кримінальному законі.

Неосудність визначається сукупністю умов, що виключають кримінальну відповідальність особи

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

внаслідок порушень її психічної діяльності, викликаних хворобою.

Формула неосудності містить два критерії: юридичний і медичний. Юридичний (психологічний) критерій характеризує ступінь розладу свідомості і волі особи під час вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Юридичний критерій відображає два аспекти: когнітивну (інтелектуальну) ознаку неосудності і вольову ознаку. Когнітивну ознаку неосудності законодавець визначає як нездатність «усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності)»; вольова ознака неосудності позначена як нездатність «керувати ними». У юридичній і судово-психіатричній літературі когнітивна ознака традиційно йменується інтелектуальною, як така, що має відношення до інтелекту. Це пов'язано з тим, що йдеться про функціонування пізнавальних (когнітивних) здібностей інтелекту індивіда. У разі неосудності має місце явна патологія пізнавальних здібностей: особа не може контролювати свої дії, тобто усвідомлювати їх фактичний характер і соціальну значимість.

У зміст медичного критерію законодавець включає чотири форми хворобливих розладів психічної діяльності: хронічний психічний розлад; тимчасовий психічний розлад; слабоумство, а також інший хворобливий стан психіки.

Згідно з ч. 2 ст. 19 КК України, неосудна особа не підлягає кримінальній відповідальності. Психіатрами наголошується, що неосудним притаманні такі особливості:

1. наявність маячних ідей і галюцинацій під час учинення вбивств або інших посягань проти особи (найчастіше при шизофренії);

2. нездатність зрозуміти фактичний характер і соціальну небезпеку своїх дій під час учинення посягань на чуже майно і громадський порядок (недомисел, властиве олігофренам);

3. значне ослаблення контролю над своїми інстинктами, найчастіше сексуальними потягами, що веде до вчинення насильницьких дій сексуального характеру і розпусних дій стосовно малолітніх;

4. афективні порушення у вигляді емоційної тупості, типової для шизофренії. Подібний стан зумовлює вчинення посягань проти особи і громадського порядку;

5. істинна відсутність мотивів у стані порушеної свідомості (сутінкова свідомість, патологічне сп'яніння) під час учинення імпульсивних суспільно небезпечних дій проти особистості.

Як впливає з наведеного переліку особливостей, характерних для неосудних, такі особи

найчастіше вчиняють кримінальні правопорушення насильницького характеру проти особи та її майна.

Водночас дослідники проблем неосудності (як юристи, так і представники медицини) схиляються до думки про те, що «за всієї безсумнівності того, що психічні аномалії можуть мати кримінологічне значення, вони не виступають причиною злочинної поведінки» [2, с. 23] і що «прямої залежності між характером кримінального акту і особливостями психопатичної структури особистості немає» [3, с. 47].

В.Г. Павлов вважає, що «неосудність являє собою різні види хворобливих психічних розладів особи, яка під час учинення суспільно небезпечного діяння заподіює або може заподіяти шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, і не може усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними, що виключає винність даної особи і визнання її суб'єктом злочину, а також притягнення до кримінальної відповідальності і призначення їй покарання [4, с. 28]. Думка автора ґрунтується на спірному, на наше переконання, понятті про неосудність, запропонованому Р.І. Міхеєвим, згідно з яким неосудність - це такий стан, який виключає вину і кримінальну відповідальність, а не здатність особи усвідомлювати під час кримінального правопорушення характер і суспільну небезпеку вчинених дій (бездіяльності) або керувати ними [5, с. 89].

Наведене визначення неосудності, дане В.Г. Павловим, полягає у такому:

1. Автор ототожнює неосудність із видами психічних розладів, між тим неосудність не зводиться до простого переліку хворобливих станів психіки. Неосудність є юридичною категорією, що має своєю суттю не притягнення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, до кримінальної відповідальності в чітко визначених випадках.

2. У наведеному визначенні не відзначений прямий зв'язок між неможливістю усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) і керувати ними, з одного боку, і психічним розладом - з іншого.

3. І у визначенні В.Г. Павлова, і у визначенні Р.І. Міхеєва згадується про те, що неосудність виключає провину та кримінальну відповідальність. Неосудність не може виключати винність, але є підставою для непритягнення особи до кримінальної відповідальності.

Уважаємо, що більш переконливим є таке визначення неосудності: «неосудність - це пси-

хічний стан особи, що полягає в нездатності віддавати собі звіт у своїх діях, бездіяльності (усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку діяння) або керувати ними в момент їх учинення внаслідок хворобливого стану психіки або недоумства, результатом якої є звільнення від кримінальної відповідальності і покарання з можливістю застосування за рішенням суду примусових заходів медичного характеру» [2, с. 21].

Разом із тим у літературі раніше відзначалися неточності даного визначення. Так, Н.В. Артеменко вважає, що:

- більш правильним є вживання виразу «не в момент», а «під час» учинення суспільно небезпечного діяння, оскільки є достатня кількість кримінальних правопорушень, учинення яких не відбувається одночасно, а відбувається протягом певного проміжку часу;

- неосудність не є однією з передбачених кримінальним законом підстав звільнення від кримінальної відповідальності, вона її виключає [6, с. 33].

Кримінальний кодекс України пов'язує можливість звільнення від кримінальної відповідальності з настанням певних юридичних значущих фактів (примирення з потерпілим, зміна обстановки, закінчення строків давності тощо). Факт учинення суспільно небезпечного діяння під впливом хибних уявлень про дійсність повинен розцінюватися як такий, що виключає кримінальну відповідальність.

Окрім даних неточностей вищенаведеного визначення, можна відзначити і такі:

- словосполучення «віддавати собі звіт у своїх діях (бездіяльності)», як указувалося раніше, не характерне для чинного кримінального законодавства. Більш досконалим уявляється формулювання «усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності)», закріпленої в законі;

- неосудність - це не психічний стан особи, що полягає у певній нездатності віддавати звіт своїм діям (бездіяльності). Терміни «психічний стан», «стан психіки», «стан психічного розладу» є медичними та ототожнювати їх з юридичним поняттям «неосудність» не можна.

Ототожнення неосудності з особливим психічним станом у науковій літературі слід уважати помилковим [7, с. 22]. Однак варто зазначити, що деякі сучасні дослідники все ж без будь-яких застережень повністю сприймають запропоноване вище визначення неосудності як психічного стану, стверджуючи при цьому, що неосудність -

поняття не юридичне, не психіатричне, а медичне [8, с. 63]. Це характерно для представників медичної науки, для них таке визначення прийнятне.

Висновки. Для правової природи поняття неосудності характерні такі ознаки: неосудність, згідно з кримінальним законом, тягне за собою певні правові наслідки - виключає кримінальну відповідальність і покарання та може служити підставою для застосування примусових заходів медичного характеру; тільки орган досудового слідства і суд можуть визнати особу неосудною; сама експертиза із цього питання не може бути проведена інакше як на підставі мотивованої постанови суду; особа може бути визнана неосудною не сама собою, а у зв'язку з учиненням конкретного діяння для вирішення питання про її кримінальну відповідальність.

Література

1. Назаренко Г.В. Уголовно-релевантные психические состояния лиц, совершивших преступления и общественно опасные деяния : монография. Москва : Ось-89, 2001. С. 74.
2. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступное поведение и психические аномалии / под ред. В.Н. Кудрявцева. Москва : Спарк, 1998. С. 55.
3. Назаренко Г.В. Основы регулятивного воздействия на социально опасных лиц : монография. Орел : ОРАГС, 2007. С. 147.
4. Шостакович Б.В., Парфентьева О.В., Дорофеенко Г.К. Общественно опасные действия при психопатиях и некоторых психопатоподобных состояниях. *Проблемы судебной и социальной психиатрии*. Москва, 1975. С. 43-53.
5. Михеев Р.И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток, 1983. С. 123.
6. Артеменко Н.В. Актуальные проблемы вменяемости (невменяемости) и возраста уголовной ответственности (сравнительный историко-правовой анализ уголовного законодательства РФ и Франции) : дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 1999. С. 66.
7. Павлов В.Г. Субъект преступления. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2001. 318 с.
8. Балабанова Л.М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонений). Донецк : Сталкер, 1998. С. 247.

Берш А. Я.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»